

Irodalom

BAKOS 1972 = Bakos Ferenc, *Újabb adalékok a magyar nyelv régebbi román elemeinek történetéhez*. NyK. LXXIV, 340.

BAKOS 1982 = Bakos Ferenc, *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest.

B. GERGELY – KÓSA – ZSEMLYEI 1966 = B. Gergely Piroska – Kósa Ferenc – Zsemlyei János, *A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavai* című szótörténeti monográfia szerkesztése. NyIrK. X, 93–109.

BÖSZÖRMÉNYI 1906 = Böszörményi Géza, *A jánosfalvi nyelvjárás*. NyF. 29.

CIORANESCU = A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*. Tenerife – Madrid, 1958–1961.

DLR = *Dicționarul limbii române. Serie nouă*. VI –. București, 1965 –.

DLRLV = Costinescu, M. – Georgescu, M. – Zgraon, Fl., *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780)*. București, 1987.

DRIMBA 1958 = Drimba, Vi., *Influente românești în graiul maghiar din Valea Crișului Negru*. FD I.

KUN 1963 = Kun József, *Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a dél-bihari román nyelvjárásban*. Budapest.

MÁRTON 1962 = Márton Gyula, *Román kölcsönszavak a Fekete-Körös völgyi tájszólásban*. NyIrK. VI, 279.

MÁRTON – PÉNTEK – VÖÖ 1977 = Márton Gyula – Péntek János – Vöő István, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest.

SZABÓ T. A. 1970 = Szabó T. Attila, *A szó és az ember*. Bukarest.

SZABÓ T. A. 1985 = Szabó T. Attila, *Tallózás a múltban*. Bukarest.

SZENDREY 1914 = Szendrey Zsigmond, *Tárkányi tájszók*. MNy. X, 458.

ZSEMLYEI JÁNOS

Az apróbojtorján (*Agrimonia eupatoria*) elnevezései a magyar nyelvben

1. Az *apróbojtorján* (*Agrimonia eupatoria*) a rózsafélék (*Rosaceae*) családjába tartozó, erdők szélén, árokpartokon termő évelő növény. A növény 1 m magasra is megnő, termései horgas sertéikkel ruhára, állatok szőrére kapaszkodnak (RÁPÓTI JENŐ–ROMVÁRY VILMOS, *Gyógyító növények*. Bp., 1983. 79), „mint az kendőnek olyan leuelei vannak, mikor meg erik az magua, ruhához ragad” (BEYTHE ANDRÁS, *Fiveskönyv*. Németújvár, 1595. 102).

A növény szárának felső, legfeljebb 50 cm hosszú, virágos, leveles része, valamint a szár alsóbb részéről gyűjtött levelek szolgáltatják a drogot (*Agrimoniae*

herba). Teáját légzőszervi, gyomor-, epe-, máj- és vesebántalmak, továbbá gyomor- és bélhurut ellen használják. Külsőleg toroköblítőnek, kelések és gyulladások borogatására alkalmazzák (RÁPÓTI JENŐ-ROMVÁRY VILMOS, i. m. 79).

2. A növény legkorábbi elnevezése a *kisbojtorján* 1395 körülről /ag^{ri}mo^{nia}: *kis boytorian* (BesztSzt.: RMGL. 119)/ egyedi adat, a névnek nincs folytatása a magyar nyelvben. A *kisbojtorján* belső keletkezésű, szóösszetétel útján jött létre. A *kis* jelzőnek megkülönböztető szerepe van, a számtalan bojtorjánfajtól különíti el az Agrimonia eupatoriát.

3. A növény legismertebb elnevezése az *apróbojtorján* 1405 körül tűnt fel a magyar nyelvben.

Az *apróbojtorján* első megjelenése a magyar nyelvben: 1405 k.: agrimonium^m: *ap^{ro}bayto^{rian}* (SchlSzt.: RMGL. 120), 1500 k.: Aurimonia: *Aproboytorján* (CasGl.: RMGL. 120), Agrimonia: *Approboy[...]* (Herbolarium Vincentiae: RMGL. 120), 1520 k.: Agrimonia: *apro boythoryan* (Növénynevek: RMGL. 120), 1525 k.: Agrimonia: *Apro Boytorján* (Ortus Sanitatis: RMGL. 120), 1560 k.: Agrimonia: *Apro boytoryan* (GyöngySzt.: RMGL. 120), 1578: Az Eupatoriomot, az az, Agrimoniát, az *apro Boytoriánt*... (MELIUS JUHÁSZ PÉTER, Herbárium Az fáknak, fűveknek nevekről, természetekről és hasznairól. 74), *apro Boytoriánnal* gr. (MELIUS JUHÁSZ PÉTER, i. m. 137), 1590 k.: Agrimonia, vel Eupatorium: *Apro boytorian*, Eupatorium, Tragus dicit vulgo vocari agrimoniam: *Apro boitorian* (SzikszF.: RMGL. 120), 1595: *Apro boitoriannak* gr. (Beythe András, i. m. 101), XVI.: *apro boytorian*, Eupatorium, Odermenig. *Apro boytorian*, Eupatorium adulterinum, Kuniguntkraut. (Fuchs: SzegSz. I. 77), XVII.: *Appro baitorjan*, Xanthium, Bettlersleusz (Fuchs: SzegSz. I. 77), 1745: *Apró bojtorján* (JUSTI JOANNIS TORKOS, Taxa Pharmaceutica Posoniensis. Posonii. 6), 1775: *Apró-bojtorján* (CSAPO JÓSEF, Új füves és virágos magyar kert... Posonban. 217), 1783: *Apró Bojtorján* Agrimonia: Eupatorium (BENKŐ JÓSEF, Nomenclatura Botanica. Fűzeres nevezetek. Linneus rendi szerént. in. MOLNÁR JÁNOS, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkő József Urnak Fűzeres bővebb nevezeti. Posony. 370), 1792: *Apró Bojtorjánokat* gr., *apró Bojtorján* (NEDELICZI VÁLI MIHÁLY, Házi orvos szótára. Győrött. 38), 1807: *apró Bojtorján* (Magy. Fűvészk. 283), 1816: *Apró bojtorján* (BAUMGARTEN JOHANNES CHRISTIANUS GOTTLÖB, Enumeratio stirpium magno Transsilvaniae principatui [Erdély] praeprimis indigenarum in usum nostratum botanophilorum conscripta inque ordinem sexuali-naturalem concinnata. Vindobonae. II: 8), 1835: *Apróbojtorján* (KOVÁTS MIHÁLY, Magyar patika azaz Magyar- és Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. Pesten. 7), 1896: *apró bojtorvány* (PallasLex. XIII: 824), 1948: *apró bojtorján* (HALMAI JÁNOS, Kossuth-csillag Vénusz sarucska. Gyógynövények, növények, drogok magyar, népies és latin nevei. Budapest, 6), 1983: *Apróbojtorján* (RÁPÓTI JENŐ-ROMVÁRY VILMOS, i. m. 79).

A régi magyar *apróbojtorján* elnevezést a népnyelv és a köznyelv máig őrzi. Vö. N. *apróbojtorján* (Kovácsna megye gyógynövényei. A kötetet szerkesztették: RÁCZ GÁBOR és FÜZI JÓZSEF, közreműködtek: Féder Zoltán mérnök, Csedő Károly, Kisgyörgy Zoltán. Sepsiszentgyörgy, 1973. 151), *apróubojtorján*g (SzamSz. I. 45), *apró bujtorgyá*, *apróbuitorján* (MTsz.), *apróbojtorján*, *apró-bujtorgyán* (ÚMTsz.).

Az *apróbojtorján* belső keletkezésű, szóösszetétel útján jött létre. A névadás alapja a bojtorjánhoz hasonló termés: „melyet horgas tüskéjű, emberen, állaton megtapadó terméséről *apróbojtorján*nak is hívnak” (SZABÓ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS, Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest, 1976. 93).

3. Az *apró basilikum bojtor* PÁPAI PÁRIZ FERENC alkotása, a névnek nincs folytatása a magyar nyelvben: 1706: *Apró basilicum bojtor*: Basilicum minus. Agri-monia. (PÁPAI P. F., Nomenclatura Herbarum: Nyr. 29: 363).

Egyedi név, Pápai Páriz Ferenc valószínűleg tévesen illesztette a latin *Basilicum* elnevezést a magyar *apróbojtor* névbe, esetleg a növény kiemelkedő gyógyító hatására utalhatott: vö. lat. *basilicum* 'königliches, királyi, királyhoz méltó'. A *bojtor* elvonással keletkezett a *bojtorján*ból.

4. A *bojtorjánka* nevet Baumgarten alkotta 1816-ban: *Bojtorjánka* (BAUMGARTEN JOHANNES CHRISTIANUS GOTTLÖB, i. m. II: 8).

A név a *bojtorján* főnév *-ka* kicsinyítőképzős alakja. A *bojtorjánka* névben a kicsinyítőképző hasonló szerepet tölt be, mint a korai *apróbojtorján* elnevezésben az *apró* jelző. A kicsinyítőképző az egyéb bojtorjánfajoktól (*Arctium*) különíti el az *Agrimonia eupatoriát*.

5. A *párlófű* csak a XVIII. században tűnt fel a magyar nyelvben, de tudományos névként mind a mai napig elsősorban ezt az elnevezést használják.

A *párlófű* első előfordulásai: 1745: *Párlo fű* (JUSTI JOANNIS TORKOS, Taxa Pharmaceutica Poseniensis. Posenii. 6), 1775: *Párló-fű* (CSAPO JÓSEF, i. m. 217), 1783: *Párló-fű* (BENKŐ JÓSEF, i. m. 370), 1807: *Párlófű* (Magy. Fűvészk. 283), 1835: *Párlófű* (KOVÁTS MIHÁLY, i. m. 7), 1862–1874: *Párlófű* (CzF. V: 85), 1925: *párlófű* (DR. JÁVORKA SÁNDOR, Magyar Flóra (Flora Hungarica). Bp. 536), 1972: *Párlófű* (RÁCZ G. – LAZA A. – COICIU E., Gyógy- és illó olajos növények. Bukarest. 56), 1976: *párlófű* (SZABÓ ATTILA–PÉNTEK JÁNOS, i. m. 93), 1983: *párlófű* (RÁPÓTI JENŐ – ROMVÁRY VILMOS, Gyógyító növények. Bp. 79), 1998: *párlófű* (PRISZTER SZANISZLÓ, i. m. 293).

A *párlófű* előtagja szóképzéssel keletkezett, a növény orvosi hasznára utal; vö. „Theája a' gőzölgést segíti, 's a' belső részeknek, tüdőnek, májnak, lépnek dugulásait nyitja” (Magy. Fűvészk. 2. 234), az utótag (*fű*) magyarázó szerepű. Czuczor–Fogarasi szerint „Latinul: *agrimonia*, melylyel a magyar műszót össze-hasonlítván azt kell vélnünk, hogy ez eredetileg *parló*, s gyöke a *parlag* és *paraszt* szók gyökével azonegy, vagy talán a gyógyfűvek közé tartozván, beteg tagok párolására használtatik, mire mutat köznépies neve is, *párlófű*” (CzF. V: 85). Ez a magyarázat nyilván téves.

A *patikai párlófű* jelzője (*patikai*) a növény orvosi hasznára utal, arra, hogy az *Agrimonia eupatoriát* Magyarországon már igen korán gyógynövényként használták. A *patikai párlófű* első előfordulásai nyelvünkben: 1816: *Patikai párlófű* (BAUMGARTEN JOHANNES CHRISTIANUS GOTTLÖB, i. m. II: 8), 1903: *patikai párlófű* (HOFFMANN, KARL – WAGNER JÁNOS, Magyarország virágos növényei. Atheneum. Bp., 97), 1941: *patikai párlófű* (VARRÓ ALADÁR BÉLA, Gyógynövények gyógyhatásai. Bp., 77), 1948: *patikai párlófű* (AUGUSTIN BÉLA – JÁVORKA SÁNDOR – GIOVANNI RUDOLF – ROM PÁL, Magyar gyógynövények. Bp., 132), 1990: *Patikai párlófűnek* (MARIA TREBEN, Egészség Isten patikájából. Hunga Print Nyomda és Kiadó. 9).

A *bojtorjánpárlófű* nevet Cserey Adolf alkotta, a névnek nincs folytatása a magyar nyelvben: 1900: *Bojtorján párlófű* (CSEREY ADOLF, Növényhatározó, vagyis vezér a virágzó növények neveinek könnyű és biztos kikereséséhez. Kezdők számára. Selmezbánya, 579). Az előtag (*bojtorjános*) a növény termésére utal: „Érett termései horgas sertéikkel ruhára, állatok szőrére kapaszkodnak” (RÁPÓTI JENŐ – ROMVÁRY VILMOS, i. m. 79).

A *közönséges párlófű* első előfordulásai: 1948: *Közönséges párlófű* (AUGUSTIN BÉLA – JÁVORKA SÁNDOR – GIOVANNI RUDOLF – ROM PÁL, i. m. 132), 1975: *közönséges párlófű* (JÁVORKA SÁNDOR–CSAPODY VERA, Közép-európa délkeleti részének flórája képekben. Bp., 255), 1980: *Közönséges párlófű* (CSAPODY ISTVÁN – CSAPODY VERA – JÁVORKA SÁNDOR, Erdő-mező növényei. Bp., 88).

A *közönséges* jelző megkülönböztető szerepű, ezzel a jelzővel azokat a növényeket illették és illetik, amelyek a legismertebbek, leggyakoribbak, vagy amelyeket termesztettek. Legújabb növényosztárunk is ezt az elnevezést fogadja el: 1998: *közönséges párlófű* (PRISZTER SZANISZLÓ, i. m. 293).

6. A *párlófű* elnevezés helyett feltűnik a *-fű* utótag nélküli *Párló* 'Agrimonia' nemzetségnév 1807-ben a Magyar fűvész könyvben (283), DIÓSZEGI és FAZEKAS a *Bojtorjános párlót* 'Agrimonia eupatoria' javasolja, de zárójelben megadják a *Párlófű*, *apró Bojtorján* neveket is (283).

A *párló* 1807 előtt DIÓSZEGI–FAZEKAS Jelentésében tűnt fel a magyar nyelvben, melyet a szerzők nevük említése nélkül botanikai névalkotó munkájuk befejezése előtt nyomtattak ki és küldtek szét véleményezés végett az országban: 1807 előtt: *Párló* 'Agrimonia' (Jelentés in. JULOW VIKTOR, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe in. Árkádia körül. Bp., 1975. 259), 1807: *Párló* 'Agrimonia' (Magy. Fűvészk. 283), 1941: *Párló* 'Agrimonia eupatoria' (VARRÓ ALADÁR BÉLA, i. m. 77).

A *párló* elvonással keletkezett a *párlófű* elnevezésből. FÖLDI JÁNOS 1793-ban a *fű* utótag fölösleges voltáról így írt Rövid kritika és rajzolat A' magyar fűvéstudományról c. művében: „Hogy tehát mind a' *fű* vég kevesedjen, mind pedig azzal gyakorta hibáson ne éljünk, a' fát *fűnek*, és a' *fűvet* fának mondván; legjobb az egyébaránt zavarodást nem okozó Nemi Nevek mellől azokat elhagyni, (a' kinek tetszik, a' köznevezésben utánna ejtven)...” (35). A XIX. század első éveiben megjelenő művek – DIÓSZEGI–FAZEKAS Magyar fűvész könyvével (1807) kezdődően – már tényleges szaknyelvi újításokat tartalmaznak a magyar nomenklatúrában és terminológiában. A *párló* elnevezésben a szerzők feltehetőleg figyelembe vették Földi javaslatát a *-fű* utótagról, ezért hagyták el.

A *párló* megkülönböztető jelzői: *bojtorjános*, *kis bojtorjános*, *patikai*. A *bojtorjános párló* első előfordulásai: 1807: *bojtorjános Párló* (Magy. Fűvészk. 283), 1852: *Bojtorjanyos Párló* (GÖNCZI PÁL, Vezérkönyv a növénytan tanítása és tanulására. Pest, 197), 1864: *Bojtorjános Párló* (HAZSLINSZKY FRIGYES, Éjszaki Magyarhon viránya. Fűvészeti kézikönyv. Kassa, 83), 1872: *Bojtorjános Párló* (HAZSLINSZKY FRIGYES, Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve. Pest, 83), 1911: *bojtorjános párló* (RévaiLex. I: 175), 1941: *bojtorjánospárló* (VARRÓ ALADÁR BÉLA, i. m. 77), 1990: *bojtorjánospárlónak* gr. (MARIA TREBEN, i. m. 9). A *patikai párló* és a *kis bojtorjános párló* egyedi adatok, Halmai János

munkájában fordulnak elő, a neveknek nincs folytatásuk a magyar nyelvben: 1948: *patikai párló, kis-bojtorjános párló* (i. m. 6).

7. A *királyné asszony káposztája, király káposztája, királyné káposztája* feltehetőleg németből, tükörfordítással kerültek a magyarba: *Königskraut* 'király káposztája' (DR. WILHELM ULRICH, Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen in Lateinischer, Deutscher, Englischer und Französischer Sprache. Leipzig, 1872. 7), *Koenigskraut* (BAUMGARTEN JOHANNES CHRISTIANUS GOTTLÖB, i. m. II: 8), *Königskraut* (HEINRICH MARZELL, Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen. Mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Bearbeitet von HEINRICH MARZELL unter Mitwirkung von WILHELM WISSMANN. I.–V. Leipzig, 1943–1958. I: 144) „vgl. russ. *korolevina trava* ['Königinnenkraut'] Künstlich gebildeter N. offenbar wegen der alten Benennung *eupatorium* (Kraut des Königs Eupator, bzw. das Kraut, das königliches Ansehen genoß)” (HEINRICH MARZELL, i. m. I: 144).

A *királyné asszony káposztája* első megjelenése a magyar nyelvben: 1520 k.: *Eupatoriu^m: keralne azzon kapozthaya* (Növénynevek: RMG1. 380), 1903: *királyné asszony káposztája* (HOFFMANN, KARL–WAGNER JÁNOS, i. m. 97), 1941: *királyné asszony káposztája* (VARRÓ ALADÁR BÉLA, i. m. 77), 1990: *királyné asszony káposztájának gr.* (MARIA TREBEN, i. m. 9).

A *király káposztája* 1525 k.-ról adatolható: *Eupatorium: Keral kapozthaÿa* (Ortus: RMG1. 380).

A *királyné káposztája* nevet Jávorka Sándor említi népnyelvi adatként, de pontos előfordulási helyét nem adja meg: *királyné káposztája* (i. m. 536), *királyné káposztája* (AUGUSTIN BÉLA–JÁVORKA SÁNDOR–GIOVANNI RUDOLF–ROM PÁL, i. m. 132).

8. Az *Agrimonia eupatoria* népies elnevezése a *koldustetű*: *Koldustetű* (DR. JÁVORKA SÁNDOR, i. m. 536), *koldustetű* (AUGUSTIN BÉLA–JÁVORKA SÁNDOR–GIOVANNI RUDOLF–ROM PÁL, i. m. 132).

A *koldustetű* feltehetőleg németből tükörfordítással került a magyarba, talán a német népnyelvi *Bubeläuse* 'gazfickótetű' (HEINRICH MARZELL, i. m. I: 142) fordításával, hiszen számtalan bojtorjánhoz hasonló termésnek adták a *tetű* elnevezést. Idegen nyelvi megfelelőkre l.: angol *harvest lice*, orosz: *červecnik* a termésre (HEINRICH MARZELL, i. m. I: 142).

9. A *szőrféreg* régi magyar nyelvi adat: 1540 k.: *Agrimonia: Contra Zwrferegh* (Herbolarium Vincentiae: RMG1. 234), az elnevezés nyilván a termésre utal. A későbbiekben Jávorka Sándor már csak népnyelvi adatként említi, az előfordulási hely megjelölése nélkül: *szőrféreg* (i. m. 536), 1948: *szőrféreg* (AUGUSTIN BÉLA–JÁVORKA SÁNDOR–GIOVANNI RUDOLF–ROM PÁL, i. m. 132).

10. Az *agármony* első előfordulásai a magyar nyelvben: 1941: *agármony* (VARRÓ ALADÁR BÉLA, i. m. 77), 1990: *agármonynak gr.* (MARIA TREBEN, i. m. 9).

Az *agármony* nevet népetimológia hozta létre, a latin *Agrimonia* értelmesítésével keletkezett. Vö. „Volksetymologie zeigen auch dt. *Odermennig* und frz. *aigremoine*, die beide aus lat *agrimonia* entlehnt sind” (HELMUT GENAUST, Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Basel, Stuttgart: Birkhäuser, 1976. 39). A „heréről, mégpedig elsősorban a lóéről és a kutyáéről,

számos növényt és gyümölcsöt neveztek el” a magyar nyelvben (Nyr. 51: 16). Pl. az *Agármony* 'agárkosbor, Orchis' (BALLAGI, CzF.) nevét gömbölyű vagy hosszúkás gumóiról kapta, melyek az állatok heréihez hasonlítanak (Nyr. 64: 12). Az *Agrimonia eupatoria agármony* elnevezése valószínűleg a gömbölyű termésre utal.

Népnyelvi az *agármonifű* (HALMAI JÁNOS, i. m. 6) név, utótagja (-*fű*) magyarázó szerepű.

11. A *Szent Pál füve* erdélyi népnyelvi elnevezés: *Szent Pál fűvének* gr. (MARIA TREBEN, i. m. 9).

12. A *cicfark* (MNY. 39: 160) népnyelvi adat Kürtről, a névadás alapja a növény hosszúkás, fűrészes levelei, amelyek fonákjukon szőrösek (VARRÓ ALADÁR BÉLA, i. m. 77).

13. A népnyelvi *tüdőfű* és *pulmonvirág* elnevezések a növény gyógyító hatására utalnak: „Valamikor tüdőbaj ellen használták. Erdélyi nevei ennek az alkalmazásmódnak emlékét őrzik: *tüdőfű* (Árapatak, Alsósófalva, Deményháza, Karcfalva, Kibéd, Lövéte, Parajd, Sóvárad), *pulmonvirág* (Vajdakamarás)” (SZABÓ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS, Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest, 1976. 93).

14. Az *Agrimonia eupatoriára* vonatkozó adatok alapján összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a növény legkorábbi elnevezése (egyetlen adattal) *kisbojtorján* 1395 körül bukkant fel nyelvünkben. A *kisbojtorján* név azonban nem terjedt el, helyette az *apróbojtorjánt* (1405) fogadta el nyelvünk.

Az *apró basilikum bojtort* (1706) Pápai Páriz Ferenc, a *bojtorjánka* nevet Baumgarten alkotta 1816-ban, egyik névnek sincs folytatása a magyar nyelvben.

A mai napig tudományos névként élő *párlófű* elnevezés csak a XVIII. század közepe táján jelent meg nyelvünkben. A *párlófű* utótaghoz különféle jelzőket illesztettek: *patikai*, *bojtorján*, *közönséges*, utalva a növény általános, orvosi hasznára.

A népnyelvi adatok közül említhetjük: *Szent Pál füve* (Erdély), *cicfark* (Kürt-ről), valamint a *tüdőfű* és *pulmonvirág* neveket Erdélyből, amelyek a növény gyógyító hatására utalnak. A *királyné asszony káposztája*, *király káposztája*, *királyné káposztája*, valamint a *koldustetű* feltehetőleg németből, tükörfordítással kerültek a magyarba. A növény termésére utaló *szőrféreg* 1540 körül tűnt fel a magyar nyelvben, az *agármony* elnevezés népetimológiával keletkezett.

VÖRÖS ÉVA